

В.М. Красноборов

Донецький національний університет, Україна

ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ НА ПОЧАТКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (1989 – 1998)

У статті аналізуються основні аспекти демократичного процесу в країнах Вишеградської групи на початку євроінтеграції (1991 – 1998). Акцентується увага на причинах та особливостях даного процесу в Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. Авторами подається періодизація, що відображає початкові етапи демократичних перетворень та європейську інтеграцію учасників об'єднання. Робиться висновок щодо основних здобутків демократизації як в окремих державах групи, так і в роботі у рамках Вишеградської взаємодії.

Польща, Угорщина, Чехія і Словаччина посідають особливе місце серед країн Центрально-Східної Європи. Багато дослідників виділяють їх в окрему групу, підкреслюючи особливість, унікальність та успішність демократичних перетворень, які відбулись у даному регіоні в 90-х роках ХХ ст. Зміни у державах ВГ (Вишеградської групи) протягом 1990-х рр. мали безпрецедентний характер за всю світову історію, адже представникам об'єднання прийшлося за короткий термін ефективно перебудувати всі сфери внутрішнього життя та швидко вступити на шлях євроінтеграції. Досвід, який набули країни-учасниці на шляху до ЄС, надзвичайно важливий для України, та може допомогти їй в подоланні багатьох внутрішніх та зовнішніх проблем.

Метою представленої наукової роботи є вивчення демократичного процесу в країнах ВГ на перших етапах євроінтеграції.

Завданнями є:

- розкриття періодизації початкового етапу євроінтеграції країн ВГ;
- висвітлення історичних передумов та початку демократизації в даному регіоні;
- розгляд особливостей демократичного процесу окремо по країнах та в цілому у рамках Вишеградського об'єднання;
- розгляд різних аспектів демократизації.

Періодизація процесу євроінтеграції, одним з аспектів якої є демократизація ВГ, складається з таких етапів: перший, до Вишеградський, з 1989 по 1991 рік, як витoki створення об'єднання поглибленням євроінтеграційного процесу та перших демократичних змін; другий етап – з 1991 по 1998 рр., починається зі створення «Вишеграду» та характеризується періодом активної демократичної трансформації та кризою у стосунках країн-членів; третій період триває з осені 1998 до 2004 року, його особливістю є активізація Словаччини у діяльності Вишеградської групи, створення нових механізмів у товаристві та вступі країн-членів в НАТО та Євросоюз. Дослідники країн ВГ майже не виділяють до Вишеградський етап з 1989 по 1991 рр., що на думку авторів є неправильним, адже зміни в часи євроінтеграції протягом 1991 – 2004 рр. є його логічним продовженням. Саме в першому та другому етапі автори вбачають основні демократичні зміни, які надалі вплинули на успішний розвиток та вступ в ЄС зазначених країн.

В українській історіографії тема трансформацій в країнах ВГ мало досліджена. Серед вітчизняних дослідників Г. Зеленська у своїй роботі «Політична “матриця” громадянського суспільства» одна з перших в Україні розглянула питання з встановлення громадянського суспільства в зазначених країнах у поєднанні з процесом демократичної трансформації [1]. У даній роботі автори використовували здебільшого праці зарубіжних дослідників, найбільш важливою з яких є видання польських вчених за редакцією А. Антошевського і Р. Хербута [2], де зроблена спроба комплексного дослідження процесу переходу до демократії в державах «Вишеграду».

Польща, Угорщина та Чехословаччина мали період демократичного правління між Першою та Другою світовими війнами. В Польщі він був коротшим, від 1918 р. до травневого повстання в 1926 році. В Угорщині зламним моментом став прихід до влади Дьюлі Гамбоша в 1932 році. В Чехословаччині найдовше проіснував демократичний уряд, до 1939 року, коли країну захопили фашисти.

Після Другої світової війни лише в Угорщині та Чехословаччині у 1945 р. мали місце демократичні зрушення, які були зупинені біполяризацією тодішнього світу та діяльністю комуністичних партій обох країн і СРСР.

До 1989 року в зазначених країнах постійно підіймалися питання про інший, демократичний шлях розвитку. Так 1956 року пройшло повстання в Угорщині, 1968 – в Чехословаччині. Громадські виступи проти «нав'язаності» радянського соціалізму проходили в Польщі в 1956, 1968, 1970, 1976, 1980 – 1981 роках. Була сформована опозиція проти тодішньої політичної системи. Опозицію в Польщі представляла потужна громадянська профспілка «Солідарність», яка зіграла велику роль у поваленні соціалістичного табору не тільки у власній державі, але і в усіх країнах ЦСЄ. В Угорщині опозиція була сформована після початку економічної кризи 1986 року, адже до цього політика уряду Я. Кадара ґрунтувалась на значних економічних успіхах, які підтримувала велика кількість робочих, що унеможлилювало розвиток опозиційних сил. В Чехословаччині опозиція була придушена після подій 1968 року, але все ж там існувало об'єднання дисидентів «Хартія-77», лідером якої був Вацлав Клаус.

В Польщі та Угорщині велику роль відігравала католицька церква, яка в особі Іоанна Павла II відіграла велику роль у прагненні отримати повну незалежність громадянами цих держав та інтегруватись до Європейського співтовариства.

Наприкінці 80-х років все більше давала про себе знати криза в соціалістичних державах Центральної та Східної Європи, наявність якої на 1989 р. визнавали всі країни ЦСЄ [3, с. 21]. Стара система не могла ефективно функціонувати та стрімко розвалювалась. Радянський Союз, маючи низку проблем, не міг впливати на явища та події, які почали виникати в країнах соцтабору. Послаблення вагомості СРСР в ЦСЄ та економічні негаразди стали причиною ще більшої активізації патріотичних рухів за незалежність в регіоні.

Отже, основними причинами початку демократичного процесу в країнах ВГ були:

1. Існування державної демократичної традиції в країнах Вишеграду.
2. Незгода населення з існуючим політичним режимом соціалістичного табору, в свою чергу опозиційна діяльність громадських об'єднань, зовнішня та внутрішня діяльність католицької церкви та країн західної демократії на той час.
3. Початок політики «Перебудови» в СРСР разом з політико-економічною кризою в країнах соціалістичного табору.

Локомотивом демократичних перетворень стала Польща. Довготривала діяльність «Солідарності» та католицької церкви, економічні негаразди привели до значних зрушень, вінцем яких було засідання «круглого столу» 8 лютого 1989 року уряду та опозиції. Цю дату, на думку авторів, можна назвати початком демократичних перетворень у країнах ЦСЄ, адже домовленості між учасниками привели до перших демократичних виборів у країнах соцтабору в червні 1989 року.

В Угорщині в листопаді – жовтні 1989 року формується офіційна опозиція. Виникає Угорський демократичний форум (націонал-консерватори) та інші організації. Діалог влади та опозиції почався у вигляді «круглого столу» 13 червня 1989 р. під егідою незалежного форуму юристів, учасниками якого була влада, дев'ять опозиційних партій та провладні суспільні організації. Висновком домовленостей було: узгодженість з опозицією щодо змін у державному ладі, внесення змін у конституцію, введення посади президента, підготовка до вільних парламентських виборів. Під час даних засідань відбулась подія, після якої почався етап демократичної трансформації в Угорщині – символічні похорони 16 червня 1989 року Імре Надя, на 31 річницю його смерті, в яких брало участь близько 300 тисяч чоловік [3, с. 34].

Під впливом подій, які сталися в сусідніх країнах, у Чехословаччині в листопаді 1989 року починається Оксамитова революція. 19 листопада 1989 року в країні створюється основна опозиційна сила – «Громадський форум» на чолі з Вацлавом Клаусом. Вже 8 грудня 1989 року влада змушена провести переговори «круглого столу» з опозицією. Сторони домовились про створення нового уряду, обрання президента Національних Зборів, заміну керівника парламенту.

Завдяки вищевикладеним подіям, в Польщі, Угорщині та Чехословаччині зникає керівна роль комуністичної партії, проходять вільні парламентські вибори та встановлюється багатопартійність. В Польщі перші парламентські вибори пройшли 4 та 18 червня 1989 року за мажоритарною системою, які були другим етапом «круглого столу» компромісу польської політичної еліти [2, с. 139].

В Угорщині до компромісу проведення демократичних парламентських виборів опозиційні партії та комуністи прийшли під час засідань угорського трьохстороннього столу в червні – вересні 1989 року. Також цього року прийняті основні принципи виборчого права, які містяться в конституції Угорщини. Перші вільні вибори були проведені 25 березня 1990 року на мажоритарно-пропорційній основі [3, с. 34].

В Чехословаччині в 1990 році, незважаючи на масу протиріч, затверджені нові положення про вибори в палати Федеральних Зборів, в Чеську Національну Раду та в Словацьку Національну раду. Вже 8 червня 1990 року в країні відбуваються перші вільні парламентські вибори [2, с. 88]. В результаті демократичних змін в Польщі, Чехії, Угорщині та Словаччині з'явилась багатопартійність.

В Угорщині та Чехословаччині, а потім Чехії та Словаччині окремо, встановлюється парламентська форма правління. Виконавча влада в країнах концентрується в руках кабінету міністрів, який парламентською формується більшістю. Польща стає напівпрезидентською республікою [2, с. 70]. Характерно, що країни «Вишеграду» пройшли певний етап протистояння інституту президента та парламенту [3, с. 71]. Так в Польській Республіці з 1993 року по 1995 рік президент Л. Валенса мав конфлікт з Сеймом, але далі різних словесних погроз він не дійшов, на відміну від України [2, с. 75]. В Словаччині в 1995 – 1997 рр. взаємовідносини між президентом, з однієї сторони, і парламентом та урядом, з іншої, переросли в жорстоке політичне протистояння [3, с. 77], яке завершилось не зміною Конституції, а виборами в законодавчий орган 1998 р.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. почали складатися певні умови до утворення Вишеградської групи. Внутрішньогалузева спеціалізація інтенсивніше, а в деяких випадках успішніше розвивалась на двосторонній основі між країнами ЦСЄ, ніж з СРСР. Прагнення до внутрішніх змін, стабілізації економіки та спільного інтегрування в Європейське співтовариство ще більше активізували єднальні процеси. Вже 1990 р. прем'єр-міністрами Польщі, Угорщини та Чехословаччини було запропоновано і розроблено план єдності політичних та економічних зусиль цих трьох країн [4, с. 48]. Оформлення заснування ВГ сталося 15 лютого 1991 року у місті Вишеград (Угорщина) [5]. Було підписано декларацію, яка включала в себе основні цілі Вишеградської групи. Зокрема проголошено повне відновлення державної незалежності, демократії та свободи, ліквідування всіх існуючих суспільних, економічних та духовних аспектів тоталітарної системи, будівництва парламентської демократії, становлення сучасного законодавства, визнання прав та свобод людини, створення сучасної ринкової економіки [6].

Вишеградська трійка, яка після розпаду Чехословаччини 1 січня 1993 року стала називатись четвіркою, одразу почала узгоджувати дії на шляху євроінтеграції та вступу в Атлантичний альянс. Значним успіхом для країн «Вишеграду» стало парафування в листопаді 1991 року в Брюсселі угоди про асоційоване членство Угорщини, Польщі та Чехословаччини в ЄС [4, с. 49]. Цей договір означав наближення їх політично-правових, юридичних, фінансових, економічних стандартів до показників Європейського союзу.

Аналогічним успіхом стали рішення щодо цих країн на саміті ЄС у Копенгагені в червні 1993 року [4, с. 50]. На саміті Ради Євросоюзу у Ессені 1994 року була прийнята стратегія інтеграції країн ЦСЄ [7, р. 15]. У 1995 р. в Каннах була прийнята Біла Книга – документ, який містить рекомендації щодо напрямку дій законодавства в демократичній площині та розвитку економіки [8, р. 15].

Зміцненню правових засад у державах Вишеградської групи сприяло прийняття ними нових демократичних конституцій. У серпні 1992 року в Польщі прийнято Малу конституцію, а в 1997 році розроблено та прийнято на референдумі основну Конституцію Польської Республіки [9, с. 133]. В Угорщині діє Конституція від 9 серпня 1949 року, яка зазнала 18 жовтня 1989 року якісних змін. В Словаччині Конституцію парламент схвалив 1 вересня 1992 року, яка повною мірою вступила в силу 1 січня 1993 року. В Чеській Республіці Конституція ухвалена парламентом 16 грудня 1992 року, вступила в силу 1 січня 1993 року. Показово, що в усіх без виключення конституціях країн, що вивчаються, зафіксовано класичні демократичні принципи: народовладдя, верховенство права, чітко визначені і деталізовані права та свободи громадян, закріплено принципи політичного плюралізму, поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, запроваджено органи конституційної юстиції, визначено засади для утвердження незалежного судочинства і перетворення судів у дієву гілку влади. На законодавство країн ВГ позначився євроінтеграційний процес, в рамках якого було передбачено масштабну адаптацію законодавства цих країн до європейських норм. Важливим для демократичної трансформації стало прийняття нових цивільних та цивільно-процесуальних, кримінальних та кримінально-процесуальних кодексів.

Потрібно відзначити, що протягом 1989 – 1990 років в Угорщині, Польщі та в Чехословаччині ухвалюються закони, які дозволили свободу зібрань. Це дало змогу розвиватися громадським організаціям, які в свою чергу, як зазначає німецький дослідник Аннет Зімер, знизу підтримували процес демократизації в країнах ВГ [10]. Доказом цьому є активні дії громадського сектору в Словацькій республіці проти політики уряду Мечіара, яка стримувала демократичний процес. Активні компанії громадських організацій «SOS» 1996 – 1997 років та «Громадська Компанія 98» вплинули на суспільство Словаччини якнайкраще. Вони звернули увагу словацького суспільства на політичні процеси та допомогли відновити демократичний процес [11, с. 32].

Особливе значення в процесі демократичної трансформації має місцеве самоврядування. Всі держави Вишеградської групи прийняли системне рішення, яке визнає територіальне самоврядування основною цінністю, визначаючи структуру та механізм функціонування їх політичних систем [2, с. 222].

Важливим чинником демократичного процесу стало створення умов для розвитку незалежних ЗМІ. Внаслідок суспільно-політичних перетворень і прийняття нового законодавства структура ЗМІ у країнах ВГ якісно змінилася протягом 90-х років, що дало змогу з'явитись великій кількості друкованих видань. Інтенсивно почали розвиватись телерадіостанції [1, с. 128]. Це стало наслідком впливу економічних чинників та заборони цензури. Але потрібно зазначити, що в Словаччині з 1992 по 1998 роки цей процес був пригальмований внаслідок сконцентрування урядом Мечіара в своїх руках великої влади і контролю над ЗМІ країни.

Аналізуючи вищесказане, можна констатувати, що до загальної періодизації функціонування об'єднання в контексті демократичних зрушень доцільно додати період початкових перетворень з 1989 року по 1991 рік, який варто назвати до Вишеградським. В усіх країнах ВГ мало місце функціонування демократичного врядування ще до існування та розпаду соціалістичної системи, що розглядається авторами як одна з основних передумов ефективних перетворень протягом 1989 – 1998 років. Також однією з головних причин демократичного реформування автори вбачають розпад соціалістичної системи, разом з якою накопичилась маса проблем, які неможливо було вирішувати старим ладом. На 1989 рік в країнах, що досліджуються, склалася зовнішня ситуація, в якій СРСР не міг

виконувати роль локомотива старого ладу. Це спонукало країни Польщі, Угорщини та Чехословаччини до об'єднання у «Вишеград» та інтегрування до Євросоюзу.

В країнах Вишеградської групи спостерігались якісні, унікальні та істотні демократичні зміни. Протягом 1989 – 1998 рр. зникає керуюча роль партії та встановлюється багатопартійність. Формувалося громадянське суспільство, яке стало одним з основних чинників становлення якісних демократичних інститутів, що особливо спостерігається на прикладі Словаччини. Значним досягненням стало прийняття країнами нових Конституцій, що насправді захищали права громадян та робили їх основним джерелом влади, на відміну від старого ладу. Якісним процесом стало відведення значної ролі у функціонуванні держав ВГ місцевому самоврядуванню, що тим самим унеможливило безпечелічне керування всіма справами з центру. Щодо особливостей демократичних змін, то можна сказати, що не дивлячись на менші чи більші успіхи даного процесу серед країн Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини, на 1998 рік усі учасники Вишеградського об'єднання стали лідерами демократизації поміж держав Центрально-Східної Європи. Це дозволило їм швидко адаптуватись до нових реалій та в подальшому швидко інтегруватись до Європейського союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства : досвід країн Вишеградської групи та України / Зеленько Г.І. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
2. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе / под ред. Антошевского и Хербута. – Донецк. : Донбасс, 2001. – 303 с.
3. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века : в 3 т. / [редкол.: А.Д. Некипелов (глав. ред.) и др.]. – Т. 3 : Трансформации 90-х годов, Ч. 1 / С.П. Глинкина, Н.И. Бухарин, Ю.К. Князев и др. ; [отв. ред. С.П. Глинкина]. – М. : Наука, 2002. – 516 с.
4. Шманько Г.І. Вишеградський «чотирикутник». Західноєвропейська інтеграція східноєвропейських країн / Г.І. Шманько, Є.Б. Кіш // Політика і час. – К.; 1994. – № 1. – С. 48-50.
5. History of the Visegrad Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=938>.
6. Visegrád Declaration 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=940>.
7. Relations with Central and East European Countries / Essen European Council (9 – 10 December 1994) // Bulletin of the European Communes. – 1994. – № 12.
8. Implementation of the strategy, in the first half of 1995? To prepare for accession / Cannes European Council (26 – 27 June 1995) // Bulletin of the European Communities. – 1995. – № 6.
9. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.) / Кріль М.М – К. : Знання, 2008. – 284 с.
10. Annette Zimmer: Civil Society Organisations in Central and Eastern European Countries: Introduction and Terminology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.focs-net.org/closed/download/02Terminology.pdf>.
11. Organizacje pozarządowe i władza publiczna: drogi do partnerstwa / [pod red. Grzegorza Makowskiego, Tomasza Schimanka]. – Instytut Spraw Publicznych, Warszawa : Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 2008. – 236 s.

В.Н. Краснояров

Процесс демократизации в странах Вышеградской группы в начале евроинтеграции (1991 – 1998)

В статье анализируются основные аспекты демократического процесса в странах Вышеградской группы в начале евроинтеграции (1991 – 1998). Акцентируется внимание на причинах и особенностях данного процесса в Польше, Венгрии, Чехии и Словакии. Авторами подается периодизация, которая отображает начальные этапы демократических преобразований и европейскую интеграцию участников объединения. Делается вывод об основных достижениях демократизации как по отдельным государствам группы, так и в работе в рамках Вышеградского сотрудничества.

V.M. Krasnoperov

Process of Democratization in the Vishegrad Countries at the Beginning of European Integration (1991 – 1998)

The paper analyzes the main aspects of the democratic process in the Vishegrad countries at the beginning of European integration (1991 – 1998). The attention is paid to the causes and characteristics of the given process in Poland, Hungary, Czech Republic and Slovakia. The authors provide a periodization, which displays initial phases of democratic transformations and European integration of the participants of the group. The conclusion about the total gains of democratization of several states of the group as well as about the work of the Vishegrad cooperation in whole is made.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2011.